

ДІАЛОГИ ЯК НАВЧАЛЬНО-ДИДАКТИЧНИЙ ЗАСІБ В УКРАЇНСЬКІЙ
ШКОЛАХ ХУІ-ХУІІІ ст.

Друга половина ХУІ ст. багата на події, які мали важливе значення для подальшої долі українського народу. 1 липня 1569р. на Люблінському сеймі Литовське князівство об'єдналося з Польщею в єдину державу - Річ Посполиту. Більша частина території України відійшла під владу польських магнатів.

Боротьба між католиками, до яких після Брестської унії 1569р. приєдналися й уніати, і православними була, починаючи з другої половини ХУІ ст., основним полем ідеологічної боротьби на Україні.

Велику роль у цій боротьбі відігравали братства, що перетворюються на цей час в осередок освітньої роботи й активно сприяють створенню навчальних закладів. І це не випадково. Після Люблінської унії єзуїти розгорнули в Польщі небачену доти освітню діяльність, усюди відкриваючи свої школи, що ставали дійовим засобом окатоличення й полонізації на Україні і в Білорусії. Православні братства беруться за освітню справу, щоб відбити добре організований католицький наступ.

Першу школу вищого рівня було засновано 1578р. князем Василем Константином Острозьким в Острозі на Волині. Братську школу вищого ступеня створили близько 1585р. львівські заможні міщани. З Львівської братської школи вийшли вчителі шкіл у Рогатині, Бресті, Перемишлі й навіть у Вільні. Під її впливом виникли або реорганізувалися школи в Городку, Комарні, Більську та інших містах.

Київська братська школа виникла 1615 р., вона мала стати "... захистом православної церкви і південно-руської народності, користуючись тією зброєю, якою на них нападали вороги, - наукою і освітою" /9,302/.

Організатори цих шкіл прагнули, використавши досягнення єзуїтської педагогіки, виховувати надійних захисників православ'я, які б не поступалися щодо освіченості вихованцям тогочасних польських шкіл.

Обов'язковим класом і в католицьких, і в православних школах був клас поезики, який мав давати учням знання і навички з мистецтва поетичного слова. Написання і розігрування драматичних творів передбачалося шкільними програмами. Це повинно було

готувати виконавців і глядачів до громадського життя, показувати приклади доброчесності і служіння батьківщині.

Серед жанрів шкільної драматургії було два, які мали переважно навчальні і виховні функції. Це декламації і діалоги /до речі, межа між ними досить невиразна/. Тематично діалоги були пов'язані зі школою і наукою взагалі, засуджуючи вади, прославляючи чесноти. Багато діалогів розробляли теми Різдва, Великодня та інших релігійних свят. Деякі мали панегіричний характер.

В українських школах декламації й діалоги зазнають не лише формальних, а й тематичних змін. Саме еволюції діалога як навчально-виховного засобу і присвячено цю статтю.

Тематично всі діалоги XVII-XVIII ст., відомі на сьогодні, можна розділити на дві групи: а/ діалоги катехізичного змісту, б/ діалоги, які більшою чи меншою мірою торкаються політичних подій та суспільних стосунків.

Діалоги були здебільшого риторичним, християнсько-моралізаторським викладом біблійних легенд про Ісуса Христа. Цікавим з цього погляду є діалог "Вірші на Воскресеніє Христово..." /середина XVII ст./ /4,5-23/. Вважають, що цей діалог є витвором мандрівних дяків, оскільки він насичений елементами буденного життя, гумором.

У діалозі кілька разів наголошується на тому, що люди повинні жити чесно і у своїх справах бути гідними жертви, принесеної заради їхнього спасіння Христом.

Близький до нього за тематикою діалог "Вірші на Воскресіння Христово" /початок XVIII ст./ /4/. У пролозі цього твору викладається суть події, яка святкується, у загальних рисах зображається перемога над дияволом і смертю. У словах учнів спостерігається деяке групування: перші 12 отроків говорять серйозно, урочисто; друга група /12 останніх/, прагне внести певну різноманітність в урочистий настрій своїх товаришів і слухачів. Основна ідея діалога: проголошення смиренності і богобоязні.

Специфічної обробки набув на Україні сюжет про пастухів, популярний в усіх країнах Європи. Один із таких діалогів на цей сюжет - "Разговор пастырей" - опублікував 1905р. В.М.Перетц. /3, 18/. У ньому вже відчувається вплив фольклорної образності: прислів'я /"катузі по заслугі"/, метафори /"пасокою вмється", "добре утре носа"/.

На межі між діалогами суто догматичними і діалогами, в яких відчувається струмінь народного життя, стоїть діалог "Банкет ду-

товний", опублікований І.Я.Франком 1892р. /2/. Дослідники вважають, що він написаний наприкінці XVII - початку XVIII ст. Цей діалог, як визначав І.Стешенко, "по значенню і змісту має вдачу шкільно-дидактичну" /8, 190/. Він ставив за мету відновити в пам'яті слухачів і виконавців певні твердження релігійної догматики. В основі його лежить шкільний катехізис, складений в Київській академії, що викладався в нижчих класах. Призначався він для учнів молодшого віку, на що вказується в епілозі. Його повчальний тон наводить на думку, що пролог і епілог промовлялися старшими учнями.

Але крім суто дидактичної мети - відновити і закріпити певні догматичні поняття, головна мета "Банкета духовного" була високо патріотичною: переконати селян у потребі навчання їхніх дітей у школі і хоч трохи підняти народну освіту на Україні. В епілозі читаємо:

... всі ходять по волі,
Аж хіба сотий дасть хлопця до школи.
Для того віра в Росії угасаєт,
Же справу дати, як вірить, не знаєт,
Пред що подданство строгое настало,
Чем панство нашей Росії упало,
Поневаж вік свой в пестоті стравили,
А в науках би на мене ся не бавили.
Жаль то незносний мівши та не міти,
Прето давайте до школ свої діти /2, 69/.

Отже, бачимо, що тут пробивається струмінь народного життя, ті проблеми, які хвилювали народ і розв'язання яких було злобо-денним.

У шкільних діалогах зустрічаємо факти і події історичні, але їх використання теж набуває моралізаторського характеру. Показовий щодо цього діалог на Успіння Богородиці, написаний і поставлений на сцені в другій половині XVII ст. /5/. До нас дійшли тільки слова п'ятого і шостого учня, побудовані на паралелях між явищами античного і християнського світу, що було характерною рисою стилю барокко.

У діалозі згадується козацтво, яке вставало на захист української землі від ворогів. Прославляється його мужність, відданість рідній землі. Саме такі люди мали бути зразком для наслідування, саме вони гідні найвищого пошанування на землі і на небі, бо вони

... що нового світу учинили,
альбо отчизну ширим серцем боронили...
Їх славна була цнота /5, 6/.

Із середини XVII ст. у шкільних діалогах з'являється чимало образів і мотивів, притаманних народній творчості. Діалоги перестають бути лише дидактичним засобом, вони виходять із стін шкіл і розносяться студентами і школярами між народом.

В.Аскоченський писав: "Класи риторики і поезії ніколи не були бідні на слухачів, адже саме тут викладалося те, що було найнеобхіднішим у тодішніх умовах училища. З готовою віншувальною промовою чи святковими віршами школяр завжди був не зайвим на домашньому святі якого-небудь заможного міщанина, і возвеличивши таким чином свого милостивця, мав повну надію вийти від нього не з порожніми руками" / I, 136 /.

Тогочасні педагоги призначали діалоги для практичних занять, на яких у формі питань і відповідей підсумовувалися здобутки цілорічної науки або тлумачилися питання, цікаві публіци, присутній на екзамені.

Діалог не відтворював подію, а сповіщав про неї. Як поетичні твори діалоги організовувала "... не подія, а тема і "прикрашене слово" /7, 179/. Вони не мали твердо визначених сценічних норм, не потребували особливого поетичного вимислу і проголошувалися, а не розігрувалися.

У поетиці Ф.Ланга / 60-ті роки XVI ст./, теоретика єзуїтської драми, читаємо: "Найпростіший вид театральних п'єс - діалоги, в яких двоє або більше осіб розмовляють між собою про якийсь предмет, немає ні сценічної фабули, ні піднесеного настрою... Це рівна й проста бесіда на будь-яку тему, серйозну чи смішну. Якщо тут і трапляється іноді підйом почуття, то це трапляється випадково, а не через усталене правило" /6, 114/.

Діалоги створювалися звичайно під керівництвом професорів риторики і поетики. Розробивши план, обробку окремих частин керівники класу доручали учням у вигляді класних вправ, найбільш вдалі роботи, очевидно, вводилися до складу діалога при остаточній його редакції.

Прикладом діалогу, побудованого за принципом "запитання-відповідь", є тричастинний діалог "Банкет духовний": віршований пролог, розмова і віршований епілог. Цей діалог - класичний за жанровою побудовою.

Зустрічаються й такі, які є чимось середнім між діалогом і

драмою. Замість епілога у них була орація, в середині – "леснопеніє", хоча воно іноді виносилося на кінець твору, замість епілогу. Прикладом такого твору, де можемо простежити злиття діалога з власне драмою шкільного типу, є "Вірші на Воскресеніє Христово...". Оригінальні вони не лише за змістом, а й за формою: після слів І4-ти учнів іде інтермедія та епілог. Те ж саме зустрічаємо й у власне драмі шкільного типу, яка урізноманітнювалась інтермедіями і закінчувалась епілогом.

Отже, бачимо, що діалог як жанр шкільної драматургії продовжував існувати і після того, як з'явилася власне драма. "Живучість" цього жанру забезпечували закладені в ньому дидактичні і моралізаторські можливості. На кінець ХУІІ ст. їхні теми урізноманітнюються. Саме діалоги поряд з інтермедіями, ораціями і травестіями складають основу репертуару мандрівних дяків.

Л і т е р а т у р а :

1. Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем академией: К.: 1856.
2. Мирон. Банкет духовный. – Киевская старина, 1894, №4.
3. Перетц В.Н. К истории польского и русского народного театра. I-X. – СПб.: 1905.
4. Перетц В.Н. К истории польского и русского народного театра. XI-XII. – СПб.: 1909.
5. Перетц В.Н. Украинский диалог и трени на Успение богородицы. – Изд. отд. рус. языка и слов. АН, 1913, т.18, кн.2.
6. Резанов В.И. К истории русской драмы: Экскурс в область театра иезуитов. – Нежин: 1910.
7. Софронова Л.А. Поэтика школьного театра. – ТОДРЛ, т.34, 1979.
8. Стещенко І. Історія української драми. – т.І, К.; 1908, т.І.
9. Франко И. Южно-русская литература. – Энциклопедический словарь. Под редакцией проф. И.Е.Андреевского. Издатели Ф.А.Брокгауз и И.Т.Ефрон. 1904, т.81.